

УДК 343.9

ТРИБУНА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.16>

Павло Юрійович ДАНИЛЬЧЕНКО,
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ВИДИ КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ: КРИМІНОЛОГО- ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ПІДХІД

Стаття присвячена розкриттю кримінологіко-екзистенціального підходу до видової диференціації кримінального радикалізму. Встановлено, що останній є вельми різнобічним. Лише зовнішні його прояви характеризуються операційною, атрибутивною (за ознаками складів кримінальних правопорушень) одноманітністю. Внутрішні ж, психологічні, екзистенціальні грані кримінального радикалізму є варіативними. Проведене дослідження дозволило виділити 8 його видів: самоактуалізаційний, мегалотимний, ізотимний, солідаризаційний, танатофобний, ресентиментарний, свободо-центруючий та свободо-елімінуючий. Надано їх характеристику.

Ключові слова: кримінальний радикалізм, злочин, екзистенція, визнання, ресентимент, свобода.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна актуалізувала проблему поширення кримінального радикалізму. Перші дні і тижні повномасштабної агресії продемонстрували те, яку «ставку» робила країна-агресор на дестабілізацію середовища засуджених й спроби радикалізувати суспільно-політичну ситуацію за рахунок активних дій криміналітету, професійно-злочинного середовища. Водночас не тільки цей аспект становить загрозу національній безпеці України. Не менш значущими є й ті

прояви кримінального радикалізму, які можуть бути пов'язані з травмою війни, деокупацією територій, їх повоєнною відбудовою та реінтеграцією населення. Цей процес на думку дослідників буде насичений криміногенними процесами на ґрунті ненависті. Ба більше: вже зараз, на жаль, є колосальний емпіричний матеріал (трагедії у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Ізюмі і інших містах), який ставить перед дослідником важку задачу щодо пояснення настільки радикальних проявів ненависті з боку окупантів. І в цій справі, як не дивно, здатен допомогти російський письменник Ф. М. Достоевський, який досить яскраво та влучно виявив та описав не тільки загальнолюдські ментальні «почісування», а й такі особливості російського національного характеру, що представляють безпосередній науковий інтерес для кримінолога. Недарма Ч. Ломброзо вбачав у Ф. М. Достоевському неабиякий кримінологічний хист, здатність заглянути у нетрі душі злочинців. Тому автор перепрошує за контекстуально контроверсійне (контекст війни) звернення до окремих ідей, цитат вказаного митця. Ми стоїмо на позиції того, що його твори є надбанням людства, а сучасний російський фашизм, його колективно-ментальні відгалуження не мають до них жодного позитивного відношення, хоча й у риториці послуговуються прізвиськом митця, привласнюючи його здобутки. Агресивна імперія не вперше привласнює не властиві для неї атрибути культури й цивілізації, демонструючи прихильність до культу карго. Натомість було б помилкою для вітчизняної науки і культури відхреститися від вивчення і використання ідей геніїв людської цивілізації. Тож не будемо і ми цього робити.

Вказані обставини диктує необхідність глибинного пізнання проявів кримінального радикалізму через його видову диференціацію, спираючись на кримінологічно-екзистенціальний підхід.

Принагідно зауважимо, що кримінальний радикалізм загалом та в установах виконання покарань не один раз потрапляв до фокусу уваги таких вчених як О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараша, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. В. Голина, В. К. Гришук, О. І. Гуров, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, Н. Г. Маслова, Ю. В. Орлов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець та ін. Проте, не дивлячись на теоретико-прикладну значущість наявних напрацювань, лишається чимало вільних зон наукового пошуку. Не розкритим зостається видове розмаїття кримінального радикалізму, через аналіз якого можливо поглибити наукове розуміння цього феномену, підвищити ефективність запобіжних заходів відповідного спрямування.

Метою наукової статті є виділення, опис і пояснення видів кримінального радикалізму, оперуючи кримінологічно-екзистенціальним підходом.

Виклад основного матеріалу. Використовуючи вказаних підхід, тобто спираючись на аналіз домінуючої в радикалогенезі екзистенції, можемо виділити такі видові варіації кримінального радикалізму:

1. *Радикальна самоактуалізація (самоактуалізаційний радикалізм)*, яка виражає прагнення за рахунок соціально значущої радикальної діяльності домогтися здобуття прийняттого для себе (більш високого ніж колишній, поточний) соціального статусу за рахунок зміни контексту рольової конфігурації. Такий радикалізм є виключно або переважно справою приватною й зорієнтований на особистісне задоволення без урахування позицій інших суб'єктів діалогічної системи. Важливим лише виявляється соціальний контекст, параметрію якого й прагне змінити радикал.

В цьому контексті звертає на себе увагу позиція деяких дослідників (наприклад, В. О. Бачиніна), що злочин може виступати як засіб екзистенціального самопізнання особистості, як спосіб осягнення нею граничних життєвих смислів, інакше недоступних розумінню. Якщо людину долає спокуса зазирнути за межу дозволеного, за границю правомірного і тим самим проявити для себе деякі значимі смисли, то цю кримінальну мотивацію слід віднести до її трасгресивно-екзистенціального різновиду. Кидається в око римування із ключовою лінією переживань Р. Раскольнікова – відомого персонажу роману Ф. М. Достоевського «Злочин і покарання». Водночас, для цього персонажу, що, безумовно, є збиральним образом, який з найтоншими відтінками віддзеркалює (завдяки непересічній майстерності генія Достоевського зачіпати найчуттєвіші струни людської душі, проливати світло на найпотаємніші і не завжди приємні для визнання її глибини, її «підпілля», сповнене «бісами») психологізм буденності й екстраординарності, властивим є не тільки і не стільки з'ясування власних спроможностей як таких, а через особливого роду експериментування з ними – доходження і до власного визнання, самоствердження. Його діалогічне оповідання в особливий спосіб увінчане постійною присутністю (співприсутністю) Его.

На цьому ж наголошують В. І. Поклад та О. С. Звонко, зазначаючи, що роман «Злочин і покарання» являє собою художнє моделювання кримінальної реальності, опис соціального експерименту Р. Раскольнікова на предмет виявлення в собі *статусних ознак еліти свого часу*, до яких герой Ф. М. Достоевського відносив право переступати елементарні моральні закони і норми¹. Тому перш за все – самоактуалізація, самоствердження як мета, і вже потім – граничні здібності як засіб виділяють експеримент Р. Раскольнікова та роблять його ілюстративним для пояснення змісту відповідної спонуки та особливостей самоактуалізаційного радикалізму. Зрозуміло, що ця спонука є універсальною. Тим то вона і властива радикалізму. Тим то вона і не є для нього специфічною. Однак вимога повноти дослідження диктує нам необхідність вицленування його виду з-поміж інших, нехай виду і не особливого, однак, менше з тим, виду.

При цьому екзистенцію самоактуалізацію (самоповаги, самовизнання)

¹ Поклад В. І., Звонко О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології: монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Севеодонецьк: РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. С. 63.

слід відмежовувати від екзистенції визнання (поваги з боку інших), яка виявляє заточеність на зміну позицій інших суб'єктів діалогічної системи щодо радикала. Саме такі спонуки, як зауважує Ф. Фукуяма, лежать в основі тверджень підлітка про те, що до вчинення злочину його змусило суспільство, або коли жінка думає, що гендерно структуроване і сексистське суспільство обмежує її потенціал. У більшому масштабі такий погляд висловлюється в незадоволенні Володимира Путіна, який вважає, що світові гравці на чолі зі США незаслужено не поважають Росію, і тому намагається повалити нинішній світовий порядок. Хоч і минулому мислителі часом критикували деякі аспекти соціальних правил і традицій, мало хто з них твердив, що нинішнє суспільство з його правила потрібно повністю ліквідувати і створити замість нього щось краще. Це врешті-решт пов'язує Руссо з революційними подіями у Франції 1789 року, у Російській імперії 1917 року або в Китаї 1949 року¹.

Водночас екзистенція визнання не є монохромною. Вона виявляє свою внутрішню множинність, функціональну плюральність, варіативність, яка здатна істотно змінювати характер, механізм, наслідки вияву цієї екзистенції. Йдеться про два види визнання – мегалотимія та ізотимія. Звідси виводяться два наступні види радикалізму: магалотимний та ізотимний.

2. *Мегалотимний радикалізм*, що є втіленням боротьби за домінацію через радикальну зміну засновків суспільного співжиття. Назва цього різновиду радикалізму семантично пов'язується із вченням Сократа про тимос – частку душі, що вимагає визнання суб'єкту з боку інших осіб. За понад два тисячоліття до початку сучасної економіки – пише Ф. Фукуяма – Сократ із Главконом зрозуміли те, що для неї залишилося непоміченим. Бажання і розум – складові частини людської психіки (душі), але третій складник, тимос, діє цілком незалежно від них. Тимос – осередок суджень про гідність; люди прагнуть позитивної оцінки їньої значущості або гідності². Мегалотимія, як складова тимосу, є бажанням здобути визнання власної вищості. Ізотимія – рівності. Становлення сучасної демократії – це історія про те, як мегалотимію витісняла ізотимія³. Тож мегалотимний радикалізм являє установку антидемократію, тиранію, автократію на будь-якому рівні, у будь-якому масштабі і сфері відтворення, сприйняття. Особистісне визнання як частина групової ідентичності досягається через відповідну зміну (прагнення до змін) засад соціальної організації у антидемократичному руслі, з позицій домінування. Діалог, таким чином, пропонується, розгортається радикалом заради наступного утвердження монологічного адміністрування. Так досягається визнання переважаючого становища радикала.

3. *Ізотимний радикалізм* (від ізотимії), що спрямований на визнання

¹ Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно. К.: Наш Формат, 2020. С. 42.

² Там само. С. 30.

³ Там само. С. 33.

не домінантного, а рівного становища. Це бунт за рівність, за рівні права, свободи, за рівне соціальне становище й необхідні для цього зміни.

Як ізотимний, так і мегалотимний види радикалізму спрямовані на отримання визнання й утвердження власної гідності. І якщо перший виявляється у боротьбі за гідність у рівності цінностей і можливостей людей (наприклад, радикальний рух, що увійшов в історію під симптоматичною назвою Революція Гідності), то другий – за визнання гідності господаря, тобто у пануванні над кимось, силове підкорення відповідних соціальних груп. Війна РФ проти України є явним виразом мегалотимного радикалізму. Імперська установка за визначенням є мегалотимією, таке собі прагнення до тримання статусу альфа-самця (і, до речі, супутнє підняття рівня серотоніну). В цьому контексті правим, на нашу думку, є Ю. В. Орлов, який стверджує, що тотальність негативної маніфестації «Я маю» можна побачити у триваючому агресивно-злочинному воєнно-насильницькому драйві (навіть поза територією України) Російської Федерації проти України: установка та маніфестація «Я маю» як покруч «Я є» виявляється спроектованою на український соціокультурний, політико-правовий простір спробою його привласнення через докорінне його ж заперечення та руйнацію, через руйнацію України як екзистенції, утвердження домінуючої позиції¹.

Фантомний біль як біль від неіснуючого (Україна як втрачена частина імперії – прим. авт.) передбачає переживання неіснування, ідеальне заперечення існування того, що спричиняє біль, хоча чуттєвий рівень дисонує із цим запереченням. Звідси – породження ненависті у спайці з дегуманізацією (неіснуюче для суб'єкту не може бути олюднене), що обумовлює абсолютно ірраціональне мотиваційне підґрунтя воєнних злочинів, злочинів проти людяності, що вчиняються на території України масово від початку повномасштабної, багатофронтової російської агресії, а, можливо, і початку цієї агресії загалом. Тому не безсила заздрість, а сильна ненависть та маніфестація існування через привласнення й домінування на фоні дисонансу (біль від неіснуючого) переважають у екзистенціях агресора².

Автор перепрошує за таке об'ємне цитування, яке, певна річ, не прийнято роботи у дисертаційних дослідженнях. Тим не менш, гадаємо, тут такий крок виправданим, що обумовлюється точністю розстановки акцентів та позначенням найбільш чутливих «больових точок» українсько-російських взаємин. І хоча діагностика причин війни РФ проти України не входить до безпосередніх задач нашої роботи, ми не можемо хоча б точково не позначити окремі суттєві їх компоненти, принаймні ті з них, які є дотичними до проблематики кримінального радикалізму. Як засвідчує здійснений нами аналіз, агресії РФ цілком можна ідентифікувати із проявом кримінального радикалізму й його мегалотимному різновиді. Прагнення до

¹ Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 58.

² Там само. С. 58.

утвердження колективної гідності «російського народу»* (огидно-збочена, параноїдально-месіанська версія артикуляція якої монополізована політичною елітою, що спирається на силовий блок та маніпулятивно-пропагандистську мережу конструювання суспільної думки) через ідею духовної й культурної «величі» (щоправда, яка спирається на артефакти сторічної давнини й давніші; це те саме, що й стверджувати буцімто Греція є центром сучасної філософії тільки тому, що Аристотель, Платон, Сократ були греками) а ргіорі передбачає домінантну позицію по відношенню до партнера у системі визнання. До того ж ця позиція підкріплюється жертвною претензійністю, є по суті ресентиментарною.

4. *Радикальна солідаризація (солідаризаційний радикалізм)* як втеча від самотності, як прагнення до припинення стану усамітненні. Ґрунтується на екзистенції самотності, що, безумовно, є засадничим переживанням страждання. Ю. В. Орлов влучно акцентує на тому, що екзистенція самотності походить з вищої нервової функції самоусвідомлення, вичленування себе з єдиного універсуму, а також невідчужуваності життя¹. Людське життя саме у силу своєї невідчужуваності по суті є самотність, первинна самотність². Вона має властивість загострюватись при розриві суспільних зв'язків, стигматизації, соціально-психологічному відчуженні³.

Розрив суспільних зв'язків зачіпає і більш глибинні рівні організації особистості, які в тому числі сягають й лібідозних сфер. Так, зокрема, З. Фройд наголошував на формуванні ідентичності й групової приналежності, виходячи з лібідозної структури маси. Відтак, страх, викликається у індивіда припиненням емоційного зв'язку лібідозної рарядженості. Останнє є випадком невротичного страху⁴. Такий страх є потужним фактором до зміни засадничих правил гри та перезаснування соціальної групи з необхідною якістю, кількістю та силою зв'язків. Не в останню чергу це досягається радикальною активністю.

Вище ми вже згадували про значення солідаризації у радикалогенезі. Тут же наголосимо, що солідаризація в розгортання радикалізму може мати не тільки супутню функцію, яка полегшує організацію процесу та підвищує шанси на досягнення успіху у справі зміни засновків системи соціальної діяльності, а й набувати цілком самостійного, сенсоутворюючого значення в етіології радикалізму. Сама зміна вказаних засновків може бути пов'язана із потребою в асоціації, у входженні до нових, раніше не функціонуючих соціальних кластерів, чарунок, груп. Таким чином реалізується потреба в

* Використання нами лапок у цьому випадку пояснюється проблематизацією суб'єктності російського народу, що є неочевидною в умовах недемократичного політичного режиму.

¹ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 92.

² Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманізація искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве / Сост.: И. Тертерян, Н. Матяш; Пер. с исп.: С. Васильевой, В. Симонова, И. Тертерян, Н. Кротовский, Н. Снетковой, Н. Трауберг, Н. Матяш. М.: Радуга, 1991. С. 262.

³ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 92.

⁴ Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / Пер. с нем. Я. М. Когана, И. Д. Ермакова. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 44.

приналежності (а разом з нею й у безпеці), з якою резонує переживання солідарності як відповіді на екзистенцію самотності.

5. *Танатофобний радикалізм*, що є відлунням екзистенції смертності як відчуття принципової кінцевості власного існування. Дуже ґрунтовно розгорнув цю екзистенцію Е. Фромм у його широковідомій праці «Анатомія людської деструктивності» (1973 р.)¹ та показав, що саме вона, ця екзистенція фундає злякисну агресію у її, так би мовити, нормальному, тобто не патологічному (садизм і т. д.) стані. Логіко-семантичні ланцюги, що вибудовується від жаху смертності до агресії, пролягають через переживання фізичної та психічної атомізації, відчуженості, відчуття закинутості у Всесвіті. Зрештою формується тривожність як перманентна екзистенційна нерівновага, що зумовлена самою будовою центральної нервової системи людини та здатністю до самоусвідомлення (а тому й вичленування себе із зовнішнього світу). Ця екзистенційна нерівноважність, за Е. Фроммом, і є джерелом злякисної агресії, чистої деструкції.

Ця аналітична схема є відомою й достатньо стійкою, методологічної виваженою, маловразливою до критики, що дозволяє і нам нею скористатися в межах цієї дисертації. Свідомо опускаючи методичні деталі її проектування на предмет нашого дослідження (адже їх виклад займе невиправдано значний обсяг роботи), зауважимо, що радикалізм, проявляючись в акті агресії, агресивному драйві (у термінології К. Лоренца), агресивності, має в своїй основі в тому числі й ту тривожність, що породжується танатофобією, мучительним переживанням невідворотності смерті як об'єктивно необхідного та неминучого фіналу. Зрозуміла річ (і це доводить Е. Фромм), що життєдайні стратегії, утвердження соціально-конструктивних установок і їх реалізації за активної фази переживання вказаної екзистенційної нерівноваги абсолютно виключається. Задля блокування цього нестерпного стану психологічного страждання (арзамаський жах) та за принципової неможливості позбутися своєї тілесності й психічності, єдиним виходом лишається активне, щільне включення у матерію соціальності, обростання соціальними зв'язками, статусами, ролями, жонглювання ними. При тому таке жонглювання, ротації мають бути постійними: застій (спокій) загострює ці відчуття, що явно проявляється у кризі середнього віку, коли об'єктивно зумовлені певні соціальні здобутки, що досягаються приблизно у 40 р. певним чином врівноважують, заспокоюють активність, формують фон постійності, стабільності, який надто довго винести неможливо. З'являється потреба у зміні або власної особистості, або соціального середовища. У контурах останнього і створюється низка передумов для радикалізму. Тож *танатофобний радикалізм – це радикалізм середнього (кризового) віку*, який фактично маніфестує прагнення до безсмертя, прийамні в історії, у пам'яті своїх друзів і ворогів. Адже вчинення соціального потрясіння того чи іншого

¹ Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Пер. с нем. А. С. Гуревич. М.: АСТ, Хранитель, Мидгард, 2007. 624 с.

масштабу гарантує безсмертя. Це і є відповідь на страх смертності.

6. *Ресентиментарний радикалізм*, в основі якого знаходиться нарцистичний комплекс жертвовності-величі, що зумовлює претензійність на домінуючу роль в соціальній групі, суспільстві, державі, у міждержавному просторі. Цей вид радикалізму дуже близький до мегалотимного. Однак ключовою відмінністю між ними є те, що ресентимент народжується там, де претензії на визнання переважаючого статусу не знаходять свого практичного підтвердження, адекватного (у сенсі очікуваного) відгуку.

Така закономірність пояснюється механізмами гіперкомпенсації, наукова розробка яких пов'язується з іменем А. Адлера¹. З його розробок, які серед іншого спираються на теорію травми (Й. Брейсер, З. Фройд) відомо, що наявність травматичного досвіду детермінує прагнення до дискримінації: спочатку позитивної, від визнання жертвовного становища й до отримання компенсацій, а згодом й до негативної – визнання виключності та отримання привілеїв, що означає контекстуальне зниження статусу інших суб'єктів соціальної взаємодії. За такою логікою розгортається мегалотимія, що є прямими наслідком травм й утворених від них комплексів. Коли ж вказаної вище дискримінації у практиці не відбувається – формується стан депривації, що сам по собі постає джерелом тривожності й агресії, а також, що найголовніше, – закріплення агресивно-ворожої установки. Реалізація останньої вже спрямована не стільки на отримання визнання й дискримінації, скільки на помсту й руйнацію. І оскільки йдеться про установку, вона є самодостатнім детермінуючим фактором та мало залежить від результативності спричинення страждань дійсним чи уявним джерелам (суб'єктам) загроз. Мало залежить і від приводів, що використовуються для агресивної розрядки. Влучними в цьому аспекті видаються слова У. Шекспіра: «...Насправді той великий, хто не мусить / Знайти якусь ідею, щоб умерти, / Для нього жмут соломи теж достатня / Підстава для війни. Бо привід – честь...»². За такою логікою і народжується той феномен, який спочатку у філософії, а згодом й в сучасній кримінологічній науці названий ресентиментом.

Ще раз підкреслимо: мегалотимія є лише початковим етапом формування та розгортання ресентименту. Останній набуває своїх сутнісно, функціонально завершених рис як результат депривації, затяжної відсутності визнання підкореного стану (та, відповідно, домінації ресентиментала) з боку бажаного суб'єкта. Саме тоді викристалізовується чиста ненависть як детермінація злочинів ненависті. І це дуже важливо розуміти в тому числі для дослідження кримінального радикалізму серед засуджених та ширше – кримінального радикалізму загалом, в тому числі й того, що проявляється на міжнародному рівні, у розв'язуванні агресивних

¹ Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Пер. с англ. А. Боковикова. М.: Академический проспект, Гаудеамус, 2015. 240 с.

² Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Ю. Андруховича. Львів : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. С. 59.

воєн. Згадаймо лише слова одного з «клінічних» ресентименталів та за сумісництвом очільника однієї із сусідніх нам держав: «Навіщо нам такий світ, якщо там не буде Росії?!» та «Ми як мученики потрапимо в рай, а вони просто здохнуть»¹. Примітно, що діагностування ресентиментальної зараженості президента РФ безпомилково здійснив і Ф. Фукуяма ще за два роки до початку повномасштабної війни РФ проти України². Водночас, воєнно-кримінальний радикалізм – тема окремого монографічного дослідження, що, гадаємо, значно актуалізувалась від 24.02.2022 р. Ми ж дещо змістимо акценти нашого наукового пошуку, повернувшись ближче до основної предметної лінії.

У своїй монографії професори О. М. Литвинов та Ю. В. Орлов розгорнули проблематику ресентименту як індивідуального та колективного психологічного феномену, що детермінує агресивно-насильницьку злочинність найбільш широкого спектру, але головно – політичного, а також так звані злочини ненависті. Зазначається, що ресентимент є соціально-психологічним феноменом, який полягає у генерації, підтриманні наративів і дискурсу ідентичності у повністю або частково сфальсифікованих умовах протистояння загрозам існування групи, що супроводжується агресивними практиками опозиційно-консолідуючого значення. Політика ресентименту – кероване та аморальне використання почуття страху перед штучно створюваними та/або інтерпретованими загрозами соціальної смерті групи (заборона використання рідної мови, відправлення релігійних обрядів, вигнання з територій і т.п.). Оперування такою технологією відкриває широкі можливості для зловживання з боку політичного істеблшменту, маскування своєї злочинної діяльності, легітимуючи, прикриваючи її «народною підтримкою» і таким же «народним гнівом»³. Водночас важливо і те, що, маскуючи свою злочинну діяльність, легітимізуючи її в очах публіки, політична еліта, використовуючи політику ресентименту, по-перше, сама не є вільною від ресентиментарних спонук (тому часто дивуються, що винахідники червоного соціального міфу самі згодом починають в нього щиро вірити) і, по-друге, закладається і підживлюється тривало граюча установка доксихного мислення на боротьбу, що є джерелом радикалізму у найширших його проявів: від зміни влади (дай тільки наказ) й до підтримки агресивної війни, яка, певна річ, буде упакована у привабливими для ресентиментала конотаціями справедливості, відплати та порятунку.

Таким чином, ресентиментарний радикалізм є закономірною реакцією на двоблокову психічну зв'язку жертовності-величчя в умовах депривації в сконструйованому ворожому контексті, що проявляється у своєрідному русі агресивного відмежування, що неодмінно супроводжується

¹ Сколько ядерного оружия у России, и может ли Путин начать ядерную войну? РР Belsat.eu: Аналітика. 22.03.2022. URL: <https://belsat.eu/ru/news/22-03-2022-skolko-yadernogo-oruzhiya-u-rossii-i-mozhet-li-putin-nachat-yadernuyu-voynu/>

² Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно. К.: Наш Формат, 2020. С. 10, 19, 78.

³ Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Х.: Право, 2019. С. 121.

маніфестуючими практиками ворожнечі й ненависті. Тож варто погодитись із О. М. Литвиновим та Ю. В. Орловим також і й тому, що ресентимент постає технологією конструювання ідентичності через опозиційну ворожість. При цьому політика гідності, якщо вона є елементом політики ідентичності, неодмінно призводить до ресентименту, обтяженого жертовністю, конкурентною віктимністю, позитивною, а за нею – й негативною, суспільно небезпечною, кримінальною дискримінацією, ненавистю, соціальною дезінтеграцією¹. Однак додати, що радикальний прояв ресентименту є найбільш небезпечним з можливих, адже націлений фактично на знищення опонента – соціального суб'єкта, на якого покладається провина (засобами соціального конструювання, пропаганди, сучасних форм масового інформаційно-мережевого психічного насильства) за стан депривації – тривалої неможливості отримання визнання зверхнього, домінуючого (на підставі) становища.

7. *Свободо-центруючий радикалізм*, який є виразом екзистенції свободи, тобто переживання особливого стану незв'язаності з нормативними вимогами чи обмеженнями фактичних соціальних обставин. Звісно, ми не можемо тут не вказати на крайню складність та остаточну невирішеність у філософії й гуманітаристиці проблеми змісту, сутності свободи як такої. Тому, свідомо уникаючи дискусії з цього питання, зазначимо, що в нашій роботі ми воліємо оперувати розумінням свободи, запропонованим С. К'єркегором, і яке зводиться до її визначення як бажання свободи (свобода як бажання свободи)². Воно є близьким до гегелівського концепту свободи як усвідомленої необхідності свободи.

Виходячи з цього, свободо-центруючий радикалізм проявляється тоді, коли для суб'єкта важливим стає проявлення самого лише прагнення до свободи як відмови підкорятися наявним правилам гри, офіційним чи фактично усталеним нормам поведінки, ціннісним орієнтаціям. Зміст останніх принципово не важливим. Важливим є прояв свободи як свавілля у буквальному значенні, себто «своїї» волі. І питання не в тому, чим детермінована так звана «своя» воля. Питання в тому аби вона була контраверсією соціальним очікуванням, інституціоналізованим правилам. Бунт заради самого лише бунту як функціонально самодостатнє занепокоєння.

Цей різновид занепокоєння й актуалізацію власного «Я», що уособлює свободу дуже тонко й влучно проілюстрував Ф. М. Достоевський, вкладаючи у уста «підпільної людини» слова, які у художньо-філософському плані стали, як видається, маніфестом особистісно запаленого свавілля, та, до речі, яскраво проявленого в огидно-агресивній, фашизоїдно-ресентиментарній політиці російської федерації щодо України та всього цивілізованого світу (мовою оригіналу): «Если бы мне предложили

¹ Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Антипостмодерн : кримінологічні етюди. Х.: Право, 2019. С. 123.

² К'єркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни : в 2-х ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. СПб.: Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии: Амфора. ТИ Д Амфора, 2011. С. 622, 715.

выбирать, всему миру провалиться, или мне чай пить, я бы ответил, что лучше всему миру провалиться, а мне чтобы чай пить»¹. Причину цього виклику всьому світові він вбачає саме у свободі як феномену нерациональному (мовою оригіналу): «Есть только один случай, только один, когда человек может нарочно, сознательно пожелать себе даже вредного, глупого, даже глупейшего, а именно: чтобы иметь право пожелать себе даже и глупейшего и не быть связанным обязанностью желать себе одного только умного. Ведь это глупейшее, ведь это свой каприз, и в самом деле может быть всего выгоднее для нашего брата из всего, что есть на земле, особенно в иных случаях... Потому что во всяком случае сохраняет нам самое главное и самое дорогое, то есть нашу личность и нашу индивидуальность»². В іншому творі письменник розвинув цю ідею до рівня патологічного соціопата, девіантна поведінка з боку якого сягає рівня насолоди (мовою оригіналу): «...Этот не просто... уверовал в разврат. Этот не простодушно подл, а с любовью, он в подлость привнёс своего. Он понимает, что разврат – это разврат; но разврат он полюбил сознательно, а честь презирает»³. Як же влучно ці роздуми лягають на масові безчинства, вбивства, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинювані окупантами на території України! Як же тонко Ф. М. Достоевський описав те, що не повною мірою пояснюється раціонально, логічно і те, чим так недалекоглядну хизуються адепти «руського міра» і що зрештою виливається у звірства!

Не є виключенням і ординарний радикалізм, що увібрав у себе численні людські спонуки та прояви, як універсальна форма для поміщення устремлень найбільш різноманітних, а надто тих, що виражаються у виклику соціальності, у розрізанні контексту, у бунті. Цілков зрозуміло, що в основі свободо-центруючого радикалізму можуть знаходитись відмінні потреби: від самоактуалізації й до приналежності. Однак сам по собі феномен свободи як прагнення, бажання свободи, в якому знаходить свій вияв існування особистості, екзистенція у власному розумінні цього терміну, здатен детермінувати радикальні реакції-опозиції, що результують соціальні девіації, виключно в яких свобода і проявляється. Дещо забігаючи наперед, можемо вже зараз стверджувати, що саме у категоріях свободо-центруючого радикалізму можна пояснити численні випадки бунтарської поведінки так званих «заперечувальників» (рос. «отрицалово») – осіб з числа засуджених, що не визнають авторитетів навіть у кримінально-субкультурному середовищі і які при цьому асоціюють себе з ревними носіями цієї субкультури.

8. *Свободо-елімінуючий радикалізм*, що ґрунтується на виділеній Ю. В. Орловим екзистенції агресивної несвободи⁴. Специфічність цього

¹ Достоевский Ф. М. Записки из подполья: повесть. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 78.

² Достоевский Ф. М. Записки из подполья: повесть. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 71, 72; Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 58.

³ Достоевский Ф. М. Слезинка ребёнка. Дневник писателя. М.: АСТ, 2015. С. 200.

⁴ Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник*

різновиду радикалізму пояснюється блискуче описаним Е. Фроммом страхом перед свободою, що поєднана з особистою відповідальністю та зниженням ступеня цієї відповідальності засобами входження у деякі ієрархічні спільноти, делегуванням повноважень, відповідальності за прийняття рішень. У всесвітньовідомій праці «Втеча від свободи» (1941 р.) філософ переконливо доводить, що людина повинна мати змогу віднести себе до якої небудь системи, яка б спрямовувала її життя, надавала йому сенс, блокувала почуття нікчемності¹ (*курсив наш – П. Д.*).

Примітно, що ще до Е. Фромма зв'язок між свободою та страхом відповідальності фіксували численні мислителі. Так, С. К'єркегор зауважував, що чим більша свобода, тим більше вина (як передумова відповідальності – прим. авт.), у цьому полягає таємниця вічного блаженства; і не бажати каятися у вині предків – це якщо і не пряме боягузтво, то принаймні неглибокість душі, якщо не нікчемність, то, принаймні, дріб'язковість і брак великодушності².

Виділення нами курсивом фрагмент цитати Е. Фромма покликано звернути увагу читача на ту обставину, що прагнення до елімінації свободи щільно пов'язане з почуттям несамоактуалізованості, гострою потребою реалізувати цю потребу через приналежність до групи, що на думку «утікача» володіє достатнім ресурсом *гідності*. Тобто до гідності висуваються особливі вимоги, які, зазвичай, пов'язується з домінуючим, тобто мегалотимним, фактором, визнанням переважаючого становища. Тож свободо-елімінуючий радикалізм виявляється щільно пов'язаний з мегалотимним, може з ним утворювати складні комплекси гіперкомпенсації, розгортання яких підвищує агресивність суб'єкту, а надто при його входженні до того чи іншого виду соціальних мас. При тому такі індивідууми характеризуються підвищеним ступенем психологічної зараженія, сугестивної піддатливості, переважанням емоційності над раціональністю, зниженою здатністю до критичного мислення, схильністю до інтеграції у міфологічні системи світобудови. Маса таких індивідуумів – соціальна база авторитарних, тоталітарних політичних режимів і їх лідерів. Відтак, з огляду на особливості функціонування останніх, свободо-елімінуючий радикалізм втілюється у агресивних практиках антидемократичного штибу (що підсилюється відповідною символікою, дискурсом), аж до активної участі в агресивній війні, у бойових діях.

Висновки. Кримінальний радикалізм є вельми різнобічним. Лише зовнішні його прояви характеризуються операційною, атрибутивною (за ознаками складів кримінальних правпорушень) одноманітністю. Внутрішні ж, психологічні, екзистенціальні грані кримінального радикалізму є варіативними. Проведене дослідження дозволило виділити 8 його видів:

Кримінологічної асоціації України. 2021. № 1 (24). С. 99.

¹ Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с нем. М.: Прогресс, 2012. С. 22.

² Кьєркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни : в 2-х ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. СПб.: Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии: Амфора. ТИ Д Амфора, 2011. С. 694.

самоактуалізаційний, мегалотимний, ізотимний, солідаризаційний, танатофобний, ресентиментарний, свободо-центруючий та свободо-елімінуючий. Кожен з них заслуговує на окрему увагу, що й буде предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поклад В. І., Звонок О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. 202 с.
2. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно. К. : Наш Формат, 2020. 192 с.
3. Орлов Ю. В. Кримінальний акціонізм : від символічності суб'єкта та суб'єктивізації символу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 1 (26). С. 49–61.
4. Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності : матриця кримінологіко-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.
5. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманізація мистецтва» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве / Сост.: И. Тертерян, Н. Матяш ; Пер. с исп. : С. Васильевой, В. Симонова, И. Тертерян, Н. Кротовский, Н. Снетковой, Н. Трауберг, Н. Матяш. М. : Радуга, 1991. 639 с.
6. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / Пер. с нем. Я. М. Когана, И. Д. Ермакова. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. 192 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческого деструктивности / Пер. с нем. А. С. Гуревич. М. : АСТ, Хранитель, Мидгард, 2007. 624 с.
8. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Пер. с англ. А. Боковикова. М. : Академический проспект, Гаудеамус, 2015. 240 с.
9. Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Ю. Андруховича. Львів : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 240 с.
10. Сколько ядерного оружия у России, и может ли Путин начать ядерную войну ? РР Belsat.eu : Аналитика. 22.03.2022. URL : <https://belsat.eu/ru/news/22-03-2022-skolko-yadernogo-oruzhiya-u-rossii-i-mozhet-li-putin-nachat-yadernuyu-voynu/>
11. Литвинов О. М. Орлов Ю. В. Антипостмодерн : кримінологічні етюди. Х. : Право, 2019. 280 с.
12. Кьеркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни : в 2-х ч. / Пер. с дат., вступ. ст., коммент., примеч. Н. Исаевой и С. Исаева. СПб. : Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии : Амфора. ТИ Д Амфора, 2011. 823 с.
13. Достоевский Ф. М. Слезинка ребёнка. Дневник писателя. М. : АСТ, 2015. 352 с.
14. Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с нем. М. : Прогресс, 2012. 212 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2023

Pavlo Yu. DANILCHENKO,

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TYPES OF CRIMINAL RADICALISM: CRIMINOLOGY-EXISTENTIAL APPROACH

The article is devoted to the disclosure of the criminological-existential approach to the species differentiation of criminal radicalism. It has been established that the latter is very versatile. Only its external manifestations are characterized by operational, attributive (according to the characteristics of the composition of criminal offenses) uniformity. Internal, psychological, existential aspects of criminal radicalism are variable. The conducted research made it possible to distinguish 8 of its types: self-actualizing, megalothymic, isothymic, solidarizing, thanatophobic, resentful, freedom-centered, and freedom-eliminating. Their characteristics are given.

Key words: *criminal radicalism, crime, existence, recognition, resentment, freedom.*